

Сенка БАБОВИЋ РАСПОПОВИЋ*

РУСКИ УТИЦАЈ НА КУЛТУРНО-ПРОСВЈЕТНУ ПОЛИТИКУ ДИНАСТИЈЕ ПЕТРОВИЋ ЊЕГОШ

Бројна су питања која тема руски утицај на културно-просвјетну политику династије Петровић Његош подразумева, не само због тога што је ријеч о дугом трајању већ и зато што је она по свом карактеру сложена, вишеслојна и вишезначна. Тичу се најприје тражења одговора на то шта је Црна Гора почетком 18. вијека, и шта је двјеста година касније у првој деценији 20. вијека, у културно-политичком, социјалном и економском погледу. Гдје почињу границе њене просвијећености и шта чини њен унутрашњи живот и културне садржаје у годинама управљања првих духовних поглавара из куће Петровића, а гдје је завршема етапа и шта је Црна Гора за владавине књаза односно краља Николе. Питања се могу односити и на то: какву је улогу имала Русија на израстање Петровића од духовних поглавара до свјетовних владара; гдје је мјесто Црне Горе у руској балканској политици; колико је Црна Гора својом унутрашњом структуром била спремна да прими обим културног посредништва Русије (које само на први поглед има размјере културне експанзије); какав је био степен сагласности интереса мале балканске земље и велике словенске Русије, а гдје је тачка њиховог разлаза... Једнако важан за нашу тему је и истраживачки простор која се тиче идеја и идеологија једне и друге земље, њихових носилаца и културних амбиција и пројекција у дугом временском распону од два вијека.

На сва ова питања не може се одговорити на нивоу једног саопштења, чланка. Цјелина теме захтијева знатно ширу елаборацију, која може ићи и до нивоа студијске, односно монографске обраде. Због тога ћемо се овом приликом ограничити само на то да донекле укажемо на главне периоде у културно-просвјетној политици династије Петровић Његош. При томе наглашавамо да се она – без обзира на то ко се из породице Петровића током

* Доктор историјских наука, научни сарадник Историјског института Црне Горе, Подгорица.

два вијека њиховог владања Црном Гором налазио на њеном челу – не може посматрати изван утицаја руског фактора, што веома блиско опредјељује и њен карактер.

Културна политика династије Петровић Његош, која се реализовала добрим дијелом под утицајем Русије, била је у најнепосреднијој вези с праксом политичких односа између двије земље. Њу је у великој мјери опредјељивала балканска политика руске владе, која није била одређена само интересима словенских народа на Балкану већ и односима Русије са другим великим силама.¹

У развоју културне политике династије Петровић издвајају се три веома препознатљива периода. Они се међусобно разликују како по карактеру тако и по обиму и врсти садржаја који су карактерисали културно-просвјетни живот Црне Горе.

Први период у својој основи има готово вијек и по трајања, примарно црквених а затим и конкретних културних веза које су се реализовале на нивоу контаката највиших духовних поглавара Цетињске митрополије са различитим вјерским и државним структурама у Русији.² У овом периоду вршење дужности духовних поглавара, од стране водећих личности из династије Петровић, широко је превазилазило њихову канонску улогу црквених великодостојника и дубоко је захватала друштвени и политички живот Црногораца. Такав њихов рад, у крајње неповољним историјским условима, обезбјеђивао је одређен степен политичке сигурности и заштиту духовног и националног индентитета Црне Горе.³ Ослонац за ту врсту активности, које су осим црквеног рада подразумијевале и ширење родољубивих и просвјетитељских идеја, као и за укупан културно-просвјетни развитак Црне Горе, митрополити из куће Петровића природно су налазили у једновјерној и једноплеменској савезници – Русији. Одатле су долазили не само морални подстицаји и политичка подршка већ и конкретна помоћ у виду новчаних субвенција за организовање првих просвјетно-културних установа, између осталих и прве свјетовне школе и штампарије на Цетињу. Владика Петар II Петровић Његош по повратку из Русије 1833, гдје је завладичен, донио је са собом поред 880 књига и 3.000 рубаља које су биле намијењене за развитак културе и

¹ Више, *История внешней политики России, первая половина XIX века*, Москва 1995; *История внешней политики России, вторая половина XIX века*, Москва 1997; *История внешней политики России, конец XIX – начало XX века*, Москва 1997.

² Н. И. Хитрова, *Культурные связи России с Черногорией (XIX – начало XX в.)*, Общественно-политические и культурные связи народов России и Югославии, Москва 1957, 157-200.

³ Више: Радослав Јагош Вешовић, *Улога Црквених поглавара у историји Црне Горе*, Ступови, 1998.

просвјете и 300 рубаља за попуну библиотеке.⁴ На Цетињу су тим новцем основане штампарија и прва свјетовна школа. Оснивање штампарије, у којој је руски штампар Михаил Петров обучавао Црногорце типографији, омогућило је издавање првог књижевног алманаха у Црној Гори – *Грлице*. Није без значаја за нашу тему ни чињеница да су, захваљујући наведеној руској помоћи, црногорска дјеца у новоствореним школама почела да уче из српског бугара штампаног у штампарији на Цетињу.

Други период културне политике династије Петровић обухвата вријеме од доласка на пријесто црногорског књаза Николе Петровића, односно његовог пута у Петроград 1869. године, па све до почетка XX в. У овом периоду створена је мрежа културно-просвјетних институција, које су омогућиле организован културно-просвјетни живот мале балканске књажевине. У обликовању и старању о спровођењу културне политике значајну улогу је имао књаз Никола. Границе које су омеђавале простор његовог рада биле су ипак јасно видљиве. Да би се уопште могло да говори о културној политици, која подразумијева организован културни рад од стране државе, односно њених институција, најприје се као неопходан предуслов мора обезбиједити потребан материјални основ за реализацију планираних активности у области културе. Тај предуслов је обезбјеђивала Русија, која је дала финансијска средства за отварање и издржавање првих средњошколских завода – Учитељско-богословске школе, Женског института Царице Марије⁵ и оснивање још 31 основне школе у Црној Гори. С правом дугогодишњи предсједник црногорске владе, др Лазар Томановић, годину 1869. назива епохалном у развоју културе и просвјете у Црној Гори – „која се мора и златним словима забиљежити у историји наше отаџбине”.

Осим финансијске потпоре, која је од овог времена имала трајан карактер, и старање о цјелокупној организацији послова око оснивања и обезбјеђивања наставног кадра у средњошколским заводима водила је Русија. Тим пословима је руководио протојереј Руске цркве при амбасади у Бечу, који је у то вријеме био раскрсница свих словенских путева, М. Ф. Рајевски – у сарадњи са руским конзулом у Дубровнику А. С. Јонином.⁶

⁴ Н. И. Хитрова, *Културне везе Русије с Црногорцима...*, 161-163; Душан Вуксан, *Његошева библиотека, Цетиње и Црна Гора*, Београд 192, 207; Ристо Драгићевић, *Црна Гора за вријеме првог Његошевог одласка у Русију*. Историјски записи (ИЗ), 1955, к. 9, 1-2, 155-172.

⁵ Ђоко Пејовић, *Развитак просвјете и културе у Црној Гори 1852-1916*, Титоград 1971, 115-132.

⁶ Сенка Бабовић Распоповић, М. Ф. Рајевски и културно-просвјетно посредовање у Црној Гори 1869, Краљ Никола – личност дјело и вријеме, Подгорица 1998, 253-260; *Зарубежне – славјане и Русију, Документални архив М. Ф. Рајевског 40-80 год. 19 вијека*, Москва 1960; Государственный архив Русской Федерации (ГАРФ), ф. А. С. Јонин, Но 939, оп. 1, е. х. 20, 44, 111.

Поред новчане помоћи званичних носилаца руске финансијске и материјалне потпоре развоју културног живота у Црној Гори, Св. Синода и руске владе, није било без значаја ни учешће других организација, попут словенских добротворних друштава и комитета у Москви, Петрограду, Одеси, Кијеву, све до различите врсте личних прилога појединих учених слависта итд.⁷ Помоћ ових друштава је значајна и због чињенице да је упућивана за отварање школа у дјеловима данашње Црне Горе који су у то вријеме или излазили изван граница прије Берлинског конгреса фактички створене државе, попут Подгорице и Никшића, или су се касније налазили у административном оквиру Турске, као на примјер Беране до Балканских ратова, итд. Средства руских добротворних друштава и комитета користили су Црногорци који су учили или студирали у Русији, у форми стипендија или пак кроз друге облике помоћи.⁸

Велики значај посредовања Русије за културно-просвјетни живот Црне Горе, а и за културну политику књаза Николе, имала је околност да су на Цетињу почели да се окупљају учени појединци из свих српских крајева – Боке Которске, Далмације, Војводине, Србије, Херцеговине, попут: Милана Костића, Јована Љепаве, Јована Павловића, Јована Сундечића и других. Руска материјална потпора културном развоју у Црној Гори правила је од Цетиња привлачно средиште свесрпских културних и духовних веза и доприносила њиховом јачању у условима потпуне политичке поцијепаности српског народа.

Та карактеристика културне политике књаза Николе ни у ком случају није била у раскораку са културно-историјским тлом Црне Горе. Ради се, наиме, о томе да је Црна Гора својим културним и националним идентитетом представљала природну средину за све учене појединце, изванце, који су на овај или онај начин учествовали у њеном културном развоју. У вези са тим и нијесу потребна посебна појашњења, јер је културни и национални идентитет Црне Горе на јасан начин у својим дјелима синтетизовао владика Петар II Петровић Његош.⁹

Трећи период у културној политици династије Петровића обухвата кратко раздобље од нешто више од једне деценије, у коме је готово потпуно потиснут утицај Русије на културно-просвјетни развој Црне Горе. Измјене у културној политици услиједиле су у сплету низа спољнополитичких и унутрашњих околности на освитку XX вијека.¹⁰ У том времену

⁷ С. А. Никитин, *Славянские комитеты России в 1858-1876*, Москва 1960.

⁸ ГАРФ, ф. 1750, Славянское благотворительное общество, оп. 1, е. х. 2, 33, 64, 235, 239.

⁹ Петар II Петровић-Његош, *Дјела*, Подгорица 1995.

¹⁰ Више: Новица Ракочевић, *Црна Гора и Аустро-Угарска 1903-1914*, Титоград 1983; Никола Шкерковић, *Црна Гора на освијку XX вијека*, Београд 1964.

Црна Гора, са знатно измијењеном унутрашњом културном сликом у односу на претходне етапе, покушавала је да у троуглу Русија – Италија – Аустро-Угарска изнова дефинише своје мјесто на политичкој и културној мапи овог дијела Европе.

Директне посљедице те нове спољнополитичке оријентације по културну политику биле су у потискивању руског фактора у култури и културном приближавању Црне Горе Италији, а нешто касније и Аустро-Угарској. По мишљењу бившег предсједника црногорске владе Митра Мартиновића, ова промјена као даљу посљедицу је имала и културно удаљавање од Београда, чију су културу – према његовим ријечима – Црногорци до тада „као своју држали и својили”.¹¹ Слабљење културних веза са Србијом Црну Гору је упућивало и на увођење недефинисаних принципа југословенске културне сарадње.

Књаз односно краљ Никола је у духу новог смјера културне политике предузео низ мјера, попут дозволе за градњу римокатоличке цркве у Цетињу, у којем није било римокатоличке пастве, затим одобравања увођења италијанског језика у основној школи у Подгорици са тенденцијом да се и у школама на Цетињу уведе његово изучавање. Оваквакв заокрет у културној политици краља Николе митрополит Митрофан Бан је у повјерљивом разговору руском дипломатском представнику на Цетињу објаснио ријечима да краљ хоће да „подстакне стремљење Италије да уводи свој утицај у дјело васпитања црногорске омладине”. Црногорски владар, према ријечима митрополита Митрофана Бана, „није увиђао сву опасност таквог правца подесног да у будућности подрије те принципе на којима је расла и јачала Црна Гора, православље и духовна веза са Русијом”.¹² Таквом културном политиком, која је резултирала приближавањем Италији, књаз Никола је стварао повољне околности за улазак римокатоличке цркве у чисто православну средину.

Криза која је све видљивије наступала у различитим областима црногорско-руских односа довела је и до тога да је након 45 година рада затворен Дјевојачки – Маријински институт. Претходно се, и поред дате сагласности, најприје одуговлачило а затим практично одустало од градње Руског храма на Цетињу¹³ чиме је пропао покушај руске владе да тим путем задржи свој културни утицај у Црној Гори, односно заустави ширење утицаја римокатоличке цркве и Италије. Најава владе Јанка Вукотића да у области просвјете донесе сасвим нови програм у односу на школски програм претход-

¹¹ Митар Мартиновић, *Рајине године 1912-1916*, Београд 1996, 112.

¹² Повјерљива депеша Д. С. Шчеглова 21мај/3. јун 1903. Архив внешнеј политики Русији (АВПР), ф. Слојански стол, Но 164, оп 495, ед. хр. 3836, л. 1.

¹³ Др Радослав Распоповић, Планови за изградњу руске цркве на Цетињу, ИЗ, бр. 1-2/2000, 193-209.

не владе др Лазара Томановића још отвореније је изражавала започете тенденције удаљавања од утицаја Русије у културном животу Црне Горе.¹⁴

Истраживање културне политике династије Петровић – Његош под утицајем Русије показује пуну сагласност неразвијеног културно-економског и социјалног тла, какве карактеристике исказује Црна Гора током XVIII и прве половине XIX вијека, са обимом руског материјалног посредништва у њој. Управо захваљујући трајној финансијској подршци Русије Црној Гори у овом или оном виду, данас можемо да говоримо о свим аспектима културно-просвјетног развитка у њој.

Материјалним посредовањем у културној политици династије Петровић Његош, Русија је омогућила да се на Балкану створи и развије још један центар српске и словенске књиге, српске и словенске националне и политичке мисли, који је знатно допринио свесрпском културном и политичком јединству.

¹⁴ Новица Ракочевећ, *Избори за Црногорску народну скупшћину у јануару 1914, и програм владе генерала Јанка Вукојичића*, ИЗ, 1972, 3-4, 427.